

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۱۰/۲۱

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۱۲/۲۸

فصل نامه علمی - پژوهشی مشرق موعود

سال دوازدهم، شماره ۴۵/۲، بهار ۱۳۹۷

کارکرد مهدویت در اصلاح و تغییر رفتارهای فردی و اجتماعی

محمود ملکی راد^۱

چکیده

در تبیین کارکردی اندیشه مهدویت، می‌توان به کارکردهای آن در تغییر و اصلاح رفتارهای فردی و اجتماعی اشاره نمود و آن را یکی از کارکردهای مهم آن بر شمرد. زیرا اندیشه مهدویت مبتنی بر مبانی کلامی متقنی است که بر اساس آن مبانی می‌تواند ارزش‌هایی را به وجود آورد و به تبع آن، هنجارها، رفتارها و کنش‌هایی را ایجاد کند که در اصلاح و تغییر رفتارهای فردی و اجتماعی تأثیرگذار باشند و متناسب با آن رفتارهای مناسب فردی و اجتماعی را شکل دهند. کنش‌ها و رفتارها یکی از لایه‌های مهم و تأثیرگذار فرهنگ به حساب می‌آیند. در حقیقت کنش‌ها و رفتارهای هنجاری، برآمده از بینش‌ها و ارزش‌ها و بازتاب آن‌ها هستند. اندیشه مهدویت در سه سطح در تغییر رفتارهای فردی و اجتماعی کاربرد دارد:

الف) در سطح برون دینی با تأکید بر منجی باوری؛ با این رویکرد برای شکل‌گیری و تغییر و اصلاح رفتار فردی و اجتماعی، باور به منجی موعود پیشنهاد می‌شود و در این زمینه از راهکارهایی چون: تکیه بر باور مشترک بین الادیانی؛ هویت و ارزش‌ها و هنجارهای مشترک بین پیروان ادیان و مذاهب، برخوردار است؛ ب) در سطح درون دینی با تأکید بر ایده مشترک

۱. استادیار و عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی قم (m.malekirad44@gmail.com).

مذاهب اسلامی در باور به مهدویت؛ با این نگاه برای تغییر و اصلاح رفتار فردی و اجتماعی، عنصر انتظار از اهمیت بسیاری برخوردار است. در این باره راهکارهایی چون: رفتار مبتنی بر امید؛ تعهد و مسؤلیت؛ ایمان و تقوا و اصلاح و تغییر رفتار بر محور صبر و پایداری پیشنهاد می‌شود؛ (ج) در سطح درون مذهبی با تأکید بر اندیشه ولایت و امامت؛ با این رویکرد برای تغییر و اصلاح رفتار فردی و اجتماعی، باور و یقین به وجود حجت خدا در زمین مد نظر است و در این زمینه از راهکارهایی چون: تغییر و اصلاح رفتارهای فردی و اجتماعی مبتنی بر باور به آموزه امامت، مبتنی بر محور نظارت امام مهدی علیه السلام بر زندگی، شکل‌گیری رفتارهای فردی و اجتماعی بر محور ویژگی‌های زمینه‌سازان ظهور و... را دربر دارد.

واژگان کلیدی

کارکرد، مهدویت، رفتار، فرد، اجتماع.

مقدمه

باور به منجی موعود یکی از آموزه‌های مهم ادیان الهی است؛ این باور در فرهنگ اسلامی در قالب اندیشه مهدویت متجلی شده و دارای اهمیت ویژه‌ای است و در حقیقت یکی از فصول مشترک فرق و مذاهب اسلامی به حساب می‌آید. در فرهنگ شیعی به علت گره خوردن آن با اعتقاد به امام‌حی از اهمیت و جایگاه ممتازی برخوردار است و دارای ظرفیت‌ها و کارکردهای مطلوب و آثار ملموسی است؛ و در زمینه‌های گوناگون اعتقادی، اخلاقی، تربیتی، سیاسی و اجتماعی اثربخش است و می‌تواند بینش‌ها و نگرش‌های صحیح را ایجاد نماید. کارکردهای این اندیشه هم ناظر به زندگی حال و هم اکنون است و هم ناظر به آینده می‌باشد. بسیاری از آثار و کارکردهای مهدویت با بحث «انتظار» گره خورده و به همین جهت «انتظار» در روایات مورد تأکید واقع شده و حتی برترین اعمال امت و با فضیلت‌ترین و بهترین عبادات برشمرده شده است. ایده انتظار فرج، سبب ایجاد آمادگی جامعه در زوایا و حوزه‌های مختلف اعتقادی و فکری، اخلاقی و تربیتی، و فرهنگی و اجتماعی، و سیاسی می‌شود و از این ظرفیت برخوردار است که بتواند در رفتارهای فردی و اجتماعی تغییر ایجاد کند و آنها را اصلاح نماید. زیرا در پرتو باور به مهدویت، آرمان‌گرایی و نشاط و پویایی و وظیفه‌شناسی و روح امید در افراد زنده می‌شود و جامعه را در این زمینه به کوشش و تلاش مضاعف وادارد. این امر موجب می‌گردد تا برای ایجاد و تحقق جامعه موعود و آرمانی اسلامی که در اندیشه اسلامی از آن به حکومت جهانی امام مهدی علیه السلام یاد می‌شود، جامعه منتظر از همه ظرفیت و پتانسیل خود استفاده نماید

و زمینه‌های لازم را در خود به وجود آورد و خود را با آرمان‌ها و اهداف بلند جامعه موعود اسلامی نزدیک کند و در ابعاد مختلف بینشی و نگرشی و ارزشی و رفتاری با اندیشه مهدویت سنخیت پیدا کند و در آن مسیر گام نهد؛ و در این زمینه بحث و گفتگو از نقش مهدویت در اصلاح و تغییر رفتارهای فردی و اجتماعی، به هدف تعالی و ترقی زندگی فردی و اجتماعی جامعه منتظر، ضروری به نظر می‌رسد. باید اقرار نمود که تاکنون بحث جامعی پیرامون این نوع از کارکرد اندیشه مهدویت، صورت نگرفته است. این تحقیق به هدف نشان دادن نقش مهدویت در اصلاح و تغییر رفتارهای فردی و اجتماعی از سوی اندیشه مهدویت، با بهره‌گیری از روش توصیفی و تحلیلی و با تکنیک کتابخانه‌ای در صدد است به این سؤال پاسخ دهد که: «مهم‌ترین کارکرد باور به مهدویت در اصلاح و تغییر رفتارهای فردی و اجتماعی کدام است؟»

کارکرد مهدویت در اصلاح و تغییر رفتارهای فردی و اجتماعی

مفهوم‌شناسی

کارکرد: واژه «کارکرد» معادل واژه (Function) دارای استعمالات گوناگون است، به گونه‌ای که دست‌یابی به معنای دقیق کارکرد تنها از طریق قرار دادن آن در نظام معنایی سخن، میسر می‌گردد. چنان‌چه این اصطلاح در ریاضی به معنی «تابع»، در زیست‌شناسی به معنی «فعالیت» یا «منشأ چیزی بودن»، در نظام اداری به معنی خدمت، وظیفه، کار، مجموعه تکالیف، پایگاه، مقام، شغل و حرفه، و در تبیین علی امور به معنی اثر و نقش به کار می‌رود (گی‌روشه، ۱۳۸۹: ۱۲۷-۱۳۱). در ادبیات علوم اجتماعی کارکرد به معنای مختلف استعمال شده است: اثر و نقش، وظیفه، معلول، عمل، فایده، انگیزه، غایت، نیت، نیاز، نتیجه و حاصل، از جمله این کاربردهاست. گرچه در بیشتر موارد، این معانی مکمل یکدیگرند، اما در زمینه‌های مختلف معانی آنها متفاوت است. (توسلی، ۱۳۸۶: ۲۱۷). معنای کارکرد در منطق کارکردگرایی، اثر یا پیامد و نقشی است که یک پدیده در ثبات، بقا و انسجام نظام اجتماعی دارد. در نوشته پیش‌رو، منظور از واژه «کارکردها» آثار و نقش و فواید فردی و اجتماعی اندیشه مهدویت مد نظر است.

رفتار: واژه رفتار (BEHAVIOR) در لغت به معنی سلوک، رفتن، روش، طرز حرکت، طرز عمل (عمید، ج ۳، ۲۵۰۶). و شیوه معمول عمل و زندگی (آلن بیرو، ۱۳۷۵: ۳۰) آمده است؛ و در اصطلاح روانشناسی به عنوان نحوه گذران هستی یا کنش یک فرد چه در زندگانی عادی و چه در برابر اوضاعی خاص، تعریف شده است (همان: ۳۰)؛ و در روانشناسی اجتماعی و

جامعه‌شناسی، رفتار اجتماعی عبارت است از نحوه بود و شیوه‌های عمل مجموعه‌های اجتماعی که رفتار اجتماعی تمامی افراد متعلق به آن مجموعه از نوعی همگنی و ثبات برخوردار است... رفتارهای اجتماعی معمولاً پایا و جا افتاده‌اند (همان، ۳۰). «رفتار اجتماعی از گروه خاصی در پرتو فرهنگ مادی و معنوی بروز و ظهور پیدا می‌کند» (شایان‌مهر، ۱۳۷۷: ۲۸۲). «رفتار فردی نیز رفتاری است که از فرد در چارچوب فرهنگ مادی و معنوی سر می‌زند» (همان، ۲۸۲). عقاید، باورها، آداب و رسوم، گرایش‌ها و ارزش‌های مبتنی بر آنها از عوامل مؤثر در شکل‌گیری و چگونگی رفتار فردی و اجتماعی به حساب می‌آیند. جامعه‌شناس می‌کوشد، دریابد که عوامل اجتماعی چگونه بر رفتار فردی و گروهی تاثیر می‌گذارند. او می‌کوشد، تبیین‌هایی را درباره زندگی اجتماعی بیپرواند و تعمیم‌ها و پیش‌بینی‌هایی را نیز در همین باره به دست دهد» (کوئن، ۱۳۸۳: ۳۱). شناخت علل و عوامل مؤثر بر اصلاح و تغییر رفتار مهم است و می‌تواند در سبک زندگی مؤثر باشد؛ زیرا رفتارها با هنجارها در ارتباط‌اند. «بروس کوئن» هنجار را الگوی رفتاری مشترک یا معیارهای رفتاری می‌داند. (کوئن، ۱۳۸۳: ۷۴) و به نظر گیدنز «هنجارها اصول و قواعد معینی هستند که از مردم انتظار می‌رود آن‌ها را رعایت کنند» (گیدنز، ۱۳۸۷: ۵۶). و «نشان‌دهنده بایدها و نبایدها در زندگی اجتماعی هستند» (همان: ۵۶). از دیدگاه گی‌روشه «هنجارهای اجتماعی، رفتارهای معینی هستند که بر اساس ارزش‌های اجتماعی قرار دارند و با رعایت کردن آن‌ها جامعه انتظام پیدا می‌کند» (گی‌روشه، ۱۳۷۶: ۱۶۷). در حقیقت رفتارهای فردی و اجتماعی برگرفته از هنجارها‌یند و هنجارها نیز ریشه در باورها و ارزش‌ها دارند و بر اساس آنها شکل می‌گیرند.

بنابراین برای تبیین کارکرد مهدویت در اصلاح و تغییر رفتارهای فردی و اجتماعی، باید دید چه هنجارهایی از باور به مهدویت و ارزش‌های منبعث از آن شکل می‌گیرد و رفتارهای متناسب با آن را رقم می‌زند؟

در این نوشته کارکرد اندیشه مهدویت در تغییر رفتارهای فردی و اجتماعی در سه سطح ذیل، مورد گفتگو قرار داده می‌شود: ۱. کارکرد بر اساس دیدگاه مشترک پیروان ادیان در قالب منجی باوری؛ ۲. کارکرد بر اساس دیدگاه مشترک پیروان مذاهب اسلامی؛ ۳. کارکرد بر اساس دیدگاه شیعه امامیه.

کارکرد در تغییر و اصلاح رفتار فردی و اجتماعی بر محور باور به منجی موعود

باور به منجی موعود را می‌توان یکی از عناصر هویت‌ساز برشمرد که موجب شکل‌گیری

هویت جمعی جهانی خواهد شد؛ به طوری که این باور می‌تواند، هویت جهانی و فرا ملی را در عرصه جهانی به وجود آورد. زیرا اجتماع همه پیروان ادیان الهی حول محور باور به منجی موعود با هر تفسیری که از آن اراده شود، از نظر جامعه شناختی، تعلق خاطر و باور مشترک را نسبت به آن به دنبال خواهد داشت؛ و می‌تواند هویت جهانی و فرا ملی را شکل دهد؛ و موجب شود تا پیروان ادیان در سایه آن با همدیگر دارای زندگی مسالمت‌آمیز باشند؛ و از این جهت در تغییر رفتار فردی و اجتماعی دارای تأثیر است.

مهم‌ترین راهکارهای باور به منجی موعود (مهدویت) در تغییر و اصلاح رفتار فردی و اجتماعی پیروان ادیان به قرار ذیل است:

الف) از راه تکیه بر باور مشترک بین‌الادیانی

در نگاه کلان، معارف اصیل و بنیادین دینی را می‌توان ارزش مشترکی دانست که پیروان ادیان مختلف به آن باور دارند. مانند باور به وجود خداوند و... یکی از این باورهای مشترک، باور به منجی موعود است. بر مبنای این باور، نجات‌دهنده پایانی، بر طبق اعتقاد یهودیان، مسیح (ماشیح) است که جهان درخشان و باشکوه آینده را می‌سازد. در کتاب اشعیا آمده است: «ای خداوند بر ما ترحم فرما زیرا که منتظر تو می‌باشیم» (راشد محصل، ۱۳۸۱: ۱۱۵-۱۲۴). و به اعتقاد مسیحیان، مسیح آخرین نجات‌بخش است. در انجیل یوحنا آمده است: «او مسیح» در حقیقت مسیح و نجات‌دهنده عالم است» (همان، ۱۱۴). از دیدگاه زرتشتی‌ها در جهانی که پس از ظهور آخرین نجات‌بخش ساخته می‌شود همه چیز بر مبنای دین است» (همان، ۶۹). و به باور هندوها «دوره دنیا تمام شود به پادشاه عادل در آخرالزمان که پیشوای ملأئکه و پریان و آدمیان باشد، و حق و راستی با او باشد، و آن چه در دریا و زمین‌ها پنهان باشد همه را به دست آورد، و از آسمان‌ها و زمین و آن چه باشد خبر دهد، و از او بزرگ‌تر کسی به دنیا نیاید» (صادقی تهرانی، ۱۳۹۲: ۲۴۶). بنابراین وعده به ظهور منجی موعود از این جهت می‌تواند ارزش مشترک میان باورمندان به منجی موعود را ترسیم کند و موجب همدلی در میان آنان شود؛ و این همدلی عامل مؤثری در ایجاد انسجام اجتماعی است؛ زیرا نسبت به سایر عوامل پایدارتر است و به راحتی از بین نمی‌رود. در نتیجه باور اقوام مختلف و ملل گوناگون به منجی موعود می‌تواند هویت بین‌الادیانی ایجاد کند و رفتار اجتماعی منطبق با سبک زندگی مسالمت‌آمیز پیروان ادیان را پیشنهاد نماید؛ و در نگاه اسلامی این باور می‌تواند هویت بین‌مذهبی ایجاد کند و الگوی سبک زندگی مسالمت‌آمیز پیروان مذاهب مختلف اسلامی را محقق

کند و به رفتار اجتماعی‌ای که به انسجام اجتماعی منجر شود، کمک نماید.

ب) از راه ایجاد هویت مشترک بین پیروان ادیان و مذاهب

به باور جامعه‌شناسان هویت اجتماعی، احساسی است که افراد نسبت به خود دارند؛ و شیوه‌هایی است که به واسطه آنها افراد و جماعات در روابط اجتماعی خود از افراد و جماعات دیگر متمایز می‌شوند و «حاصل آن برقراری روابط و پیوندهای هویتی و متمایز ساختن نظام مند شباهت و تفاوت میان افراد و جماعت‌ها است» (صالحی امیری، ۱۳۹۲: ۶۱-۶۲). عوامل و عناصر مختلفی در ایجاد هویت تأثیرگذارند. تکیه بر ارزش‌های مشترک دینی یکی از عناصر مهم آن به‌شمار می‌رود. یکی از این ارزش‌های مشترک باور به منجی موعود است. این باور موجب می‌شود تا در بین پیروان ادیان و اقوام مختلف و فرهنگ‌های گوناگون، نقطه اشتراکی ایجاد شود و با گردهم آوردن آنها حول این اعتقاد موجب شکل‌گیری هویت جمعی آنان می‌شود. ایجاد هویت مشترک و احساس آن در بین پیروان ادیان گوناگون، می‌تواند رفتار اجتماعی منطبق با آن را ایجاد نماید و به سبک زندگی مسالمت‌آمیز پیروان ادیان با همدیگر بیانجامد و به تحقق انسجام اجتماعی کمک نماید.

ج) از راه تکیه بر ارزش‌های مشترک

یکی دیگر از کارکردهای باور به منجی موعود، ایجاد ارزش‌های مشترک با پیروان ادیان مختلف است. زیرا با تکیه بر ارزش‌های مشترکی که از باور به منجی موعود به‌دست می‌آید، می‌توان در رفتار اجتماعی تأثیر گذاشت و به ارائه سبک زندگی مسالمت‌آمیز با پیروان ادیان دست یافت و انسجام اجتماعی را تحکیم بخشید. زیرا برای ایجاد و تحکیم انسجام اجتماعی وجود نظام ارزشی مشترک لازم و ضروری است. تکیه بر ارزش‌های مشترک منجی باوری، از دو جهت می‌تواند در اصلاح و تغییر رفتارهای اجتماعی بر پایه تحقق وفاق و ایجاد انسجام اجتماعی، نقش داشته باشد:

اول: از جهت ایجاد پیوند در میان مردم

در هر اجتماعی ارزش‌ها بهترین عامل پیوند می‌باشند و سرمایه اجتماعی عظیمی را شکل می‌دهند. «تکیه بر ارزش‌های مشترک، می‌تواند پیوند ذهنی میان افراد را تقویت کند. بنابراین عملاً در جوامعی که افراد دارای پیوند ذهنی با یکدیگر باشند، اصل وفاداری از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است و به همان میزان انسجام قوت بیشتری می‌گیرد. در هر اجتماعی، ارزش‌ها بهترین عامل پیوند می‌باشند و سرمایه اجتماعی عظیمی را شکل می‌دهند که می‌توان آن را

زمینه‌ساز پیوندهای محکم بین افراد دانست» (محرابی، ۱۳۸۷: ۳۷). بنابراین تکیه بر ارزش‌های مشترک موجب می‌شود تا پیوند بین افراد مستحکم شود و در نتیجه رفتارهای فردی و اجتماعی منطبق با سبک زندگی مسالمت‌آمیز با پیروان ادیان شکل خواهد گرفت.

دوم: از جهت ایجاد اعتماد عمومی

اعتماد اجتماعی در فرایند رفتار اجتماعی مؤثر است و به تبع آن روابط اجتماعی بین افراد با همدیگر تبلور می‌یابد. اصلاح رفتار اجتماعی مبتنی بر اعتماد «رابطه مستقیم با میزان روابط اجتماعی دارد؛ بدین صورت که هرچه میزان اعتماد اجتماعی میان افراد و گروه‌ها و سازمان‌های اجتماعی در جامعه بیشتر باشد به همان میزان روابط اجتماعی از شدت، تنوع، ثبات و پایداری بیشتری برخوردار است» (نعمت‌اللهی، ۱۳۹۲: ۱۸۱). یکی از عوامل مؤثر در ایجاد رفتار اجتماعی مبتنی بر اعتماد اجتماعی، تکیه بر ارزش‌های مشترک است. «تکیه بر ارزش‌ها و شخصیت اخلاقی می‌تواند فصل مشترکی را در بین افراد ایجاد کند و موجب شود تا اعتماد میان مردم با همدیگر و مردم با حکومت، که رکن دیگری از انسجام است به وجود آید. زیرا ارزش‌ها ریشه در اعتقادات دارند و برآیند اعتقاداتند و هرچه اعتقادات مردم از استحکام بیشتری برخوردار باشد به همان میزان نیز تکیه بر ارزش‌ها بیشتر خواهد بود و با تکیه بر ارزش‌ها، اعتماد در بین مردم ریشه‌دارتر و عمیق‌تر می‌شود. چنان‌چه نبود اعتماد موجب می‌شود تا در وفاق اجتماعی خدشه ایجاد شود و به قول باتامور، «نبود اعتماد به‌ویژه از نوع ارزشی و اخلاقی، روابط دوسویه را پرسوء ظن، تیره و بحران‌زای می‌گرداند» (باتامور، ۱۳۷۲: ۴۳). روشن است وقتی ارزش‌های منبعث از باور منجی برای مردم مهم و با ارزش تلقی شوند؛ در نتیجه به چگونگی رفتار فردی و اجتماعی آنان تأثیر خواهد گذاشت و موجب انسجام و اتحاد اجتماعی خواهد شد. زیرا این امر می‌تواند همه پیروان ادیان را در محور خودش دور هم جمع کند و زبان و فرهنگ مشترکی را پدید آورد و موجب اعتماد بیشتر مردم نسبت به همدیگر خواهد شد؛ و در نتیجه پیوند مردم با همدیگر بیشتر می‌شود و به دنبال آن رفتار اجتماعی خاصی شکل خواهد گرفت و در سایه آن وفاق و انسجام ایجاد خواهد شد.

از راه ایجاد نظام هنجارهای مشترک

یکی دیگر از کارکردهای باور به منجی موعود، ایجاد هنجارهای مشترک است. زیرا هنجارهای رفتاری، برآمده از باورها و ارزش‌های مشترک است. و در حقیقت «هنجارها صورت عملی باورها و ارزش‌ها است» (نظری، ۱۳۹۰: ۲۹-۳۰). بنابراین در صورتی‌که مردم به منجی موعود و ارزش‌های منبعث از آن باور داشته باشند و ارزش‌های حاکم بر جامعه نیز مبتنی بر آن

باشد؛ لزوماً هنجارهای حاکم بر اجتماع نیز ماهیت منجی باوری پیدا خواهند نمود؛ و از این جهت نظام هنجاری مشترک ایجاد خواهد شد؛ و این می‌تواند در ایجاد رفتار اجتماعی مفید و مؤثر باشد.

کارکرد در تغییر و اصلاح رفتار فردی و اجتماعی بر محور باور به مهدویت از دیدگاه پیروان مذاهب اسلامی

باور به مهدویت در اسلام فراتر از مذاهب و فرق مطرح شده و در حقیقت اعتقادی اسلامی است که توسط رسول گرامی اسلام ﷺ مورد تأکید قرار گرفته است. مؤید این سخن روایات بسیاری است که همه فرق و مذاهب اسلامی از پیامبر ﷺ در ارتباط با این عقیده نقل کرده‌اند. در منابع و متون اهل سنت مسئله مهدویت مورد توجه جدی قرار داده شده و در این خصوص روایات بسیاری در متون حدیثی آنان نقل شده است. اهل تسنن روایات مرتبط با مهدویت را از افرادی چون: معاذ بن جبل، ابوذر غفاری، عبدالله بن مسعود، عباس بن عبدالمطلب، سلمان فارسی، علی بن ابیطالب، عمار بن یاسر، ابویوب انصاری، عبدالله بن عباس، ابو سعید خدری، جابر بن عبدالله انصاری و... که همگی از صحابه بزرگ رسول خدا ﷺ بودند نقل نموده‌اند. محدثین و راویان بسیاری از اهل تسنن بر این باورند که احادیث مربوط به مهدی ﷺ صحیح است و در کتب متعدد آن‌ها را نقل کرده‌اند. محدثینی چون: ترمذی، بیهقی، حاکم نیشابوری، ابن اثیر، ذهبی، ابن کثیر، تفتازانی، ابن حجر عسقلانی، جلال الدین سیوطی، ابن حجر هیتمی و... اینان در کتب حدیثی شان روایاتی منسوب به رسول خدا ﷺ را درباره مهدویت نقل نموده‌اند که از مجموع این روایات باور به مهدویت شکل گرفته است.

تویجری در کتاب الاحتجاج بالاثر علی من انکر المهدی می‌نویسد: «اعتقاد به ظهور امام مهدی ﷺ در مسیر اعتقاد به رسالت پیامبر اسلام ﷺ است و عدم اعتقاد به وی عدم اعتقاد به حضرت رسول ﷺ است» (التویجری، ۱۴۰۳؛ ج ۱، ۲۶). این اعتقاد «انتظار» را در میان باورمندان به مهدویت تقویت کرده و آن را به یکی از مباحث پرکاربرد تبدیل می‌کند. ترمذی درباره فضیلت انتظار از رسول خدا ﷺ نقل می‌کند که آن حضرت فرمودند: «بهترین عبادت‌ها انتظار فرج است» (ترمذی، ۱۴۰۳؛ ج ۵، ۲۶۶). گرچه در کیفیت و کمیت انتظار ممکن است بین پیروان مذاهب اسلامی اختلاف باشد.

بنابراین برای تبیین کارکرد مهدویت و نقش آن در اصلاح و تغییر رفتار فردی و اجتماعی، لازم است به نقش انتظار در زندگی منتظران پرداخته شود. زیرا در واقع بیشترین آثار و

کارکردهای اندیشه مهدویت، با بحث «انتظار» گره خورده است. انتظار فرج موجب آمادگی مردم در حوزه‌های مختلف اعتقادی و فکری، اخلاقی و تربیتی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی است؛ و موجب می‌شود تا آرمان‌گرایی و نشاط و پویایی و وظیفه‌شناسی و روح امید در افراد زنده شود و در رفتار فردی و اجتماعی تأثیرگذار است؛ و آثار گران‌قدری در رفتارهای فردی و اجتماعی دارد. زیرا عنصر انتظار موجب می‌شود تا فرد منتظر، به وضعیت روحی و اخلاقی خویش توجه ویژه داشته باشد و در نتیجه تلاش کند تا رفتار خود را به‌گونه‌ای سر و سامان دهد که بر طبق خواست و رضایت شخص منتظر باشد و در راه او مسیرش را معین نماید؛ و از این جهت اثر مثبت و سازنده‌ای بر رفتار منتظران خواهد گذاشت. گرچه آثار انتظار با توجه به آموزه‌های شیعی متنوع و متعدد است؛ اما در عین حال برخی از آثار آن را می‌توان از منابع و متون اهل تسنن نیز استخراج نمود. در این نوشته به مجموع این آثار اشاره می‌شود.

مهم‌ترین عناصر راهکارهای انتظار در تغییر و اصلاح رفتار فردی و اجتماعی عبارتند از:

الف) انتظار و رفتار مثبتی بر امید

«امید» حالت روحی و روانی است که اساس همه تلاش‌های مفید و پرثمر انسانی به‌شمار می‌رود و موجبات اصلاح رفتار افراد و جامعه را فراهم می‌آورد و از این جهت افراد را به کار و فعالیت وادار می‌کند و عامل مؤثری برای تلاش و فعالیت است. در مقابل آن یأس و ناامیدی است که از رذایل اخلاقی بر شمرده شده است. در منابع و متون اسلامی بر اهمیت امید تصریح و تأکید شده و در دعای مأثور کمیل، همواره دوام و استمرار امید، از خداوند خواسته می‌شود. در آن دعا می‌خوانیم: «خدا یا از فضل خویش امیدم را قطع نکن» و از آن به عنوان سرمایه برای انسان یاد شده است. «خدا یا رحم کن به کسی که سرمایه‌اش امیدواری است». این واژه با تعبیری چون «آینده» و «انتظار» قرین است؛ زیرا اصولاً وقتی نسبت به چیزی امیدوار باشیم نگاهمان به آینده دوخته می‌شود و یعنی چشم به راه وضعیت بهتر و مناسب‌تر و در انتظار آن به سر بردن موجب امیدواری خواهد شد. امید به ظهور امام زمان علیه السلام در زندگی فردی و اجتماعی، دارای کارکرد است؛ آثار و کارکردهای آن را می‌توان در دو بعد اعتقادی و رفتاری مورد بحث و بررسی قرار داد: در بُعد اعتقادی، به تحکیم و تقویت پایه‌های معرفتی و اعتقادی افراد می‌تواند کمک کند و در بُعد رفتاری موجب خودسازی و تقویت اراده خواهد شد. با عنایت به این مطلب، در روایاتی که به فضیلت انتظار اشاره دارند، آن را با لفظ «فرج» همراه و قرین نموده‌اند (ترمذی، ۱۴۰۳: ج ۵، ۲۶۶). در روایات شیعه نیز به این مطلب اشاره شده

است (صدوق، ۱۳۹۵ق: ج ۱، ۲۸۷). این همراهی در حقیقت بیان‌گر آن است که در انتظار، امید به فردای بهتر نهفته است؛ و همین امید و چشم به راه بودن به فرج و گشایش، در رفتارهای فردی و اجتماعی تأثیر می‌گذارد و به اصلاح و تغییر رفتارها می‌انجامد و در نتیجه جامعه را به سمت تحول و دگرگونی مناسبی که مایه فرج و گشایش است سوق می‌دهد؛ و سبب ایجاد آمادگی جامعه در زوایا و حوزه‌های مختلف اعتقادی و فکری، اخلاقی و تربیتی، و فرهنگی و اجتماعی، و سیاسی است و موجب می‌شود تا آرمان‌گرایی و نشاط و پویایی و وظیفه‌شناسی و روح امید در افراد زنده شود و جامعه را در این زمینه به کوشش و تلاش مضاعف وادارد. «آیاتی که بدان‌ها در روایات استناد شده است نشان می‌دهد مهدی موعود علیه السلام مظهر نویدی است که به اهل ایمان و عمل صالح داده شده است، مظهر پیروزی نهایی اهل ایمان است...» (مطهری، ۱۳۹۵: ج ۲۴، ۴۳۷-۴۳۸). بنابراین انتظار نویدبخش «... آینده‌ای بس روشن و سعادت‌بخش و انسانی، که در آن شر و فساد از بیخ و بن برکنده خواهد شد، در انتظار بشریت است. این نظریه الهامی است که دین می‌کند. نوید مقدس قیام و انقلاب مهدی موعود در اسلام در زمینه این الهام است» (همان: ج ۲۴، ۴۳۵).

شهید مطهری علیه السلام درباره نقش انتظار در امیدآفرینی می‌گوید:

انتظار فرج از یک اصل کلی اسلامی و قرآنی دیگر استنتاج می‌شود و آن اصل حرمت یأس از روح الله است. امید و آرزوی تحقق این نوید کلی جهانی انسانی در زبان روایات اسلامی انتظار فرج خوانده شده است (مطهری، ۱۳۹۵: ۱۴).

بنابراین باور به مهدویت و انتظار می‌تواند با ارائه الگوی سبک زندگی امیدوارانه، در رفتار فردی و اجتماعی اثر بگذارد و نشاط و پویایی را برای افراد رقم بزند و تنبلی و سستی را از زندگی آنان بزداید. در واقع چنین نگاهی به این نگاه به انتظار موجب خواهد شد تا در رفتار مردم، تغییر ایجاد شود و در ابعاد مختلف اعتقادی و ارزشی و هنجاری و رفتاری برای خویش برنامه‌ریزی کند و در نتیجه هم پایه‌های معرفتی و اعتقادی و ایمانی افراد تحکیم و تقویت می‌شود و هم در بُعد رفتاری موجب نشاط و پویایی و تقویت روحیه تلاش برای کسب عمل صالح و خودسازی و تقویت روح امید خواهد شد که برآیند آن پیروزی نهایی اهل ایمان و حاکمیت مؤمنین و ارزش‌های الهی در جامعه است. (نور: ۵۵).

ب) انتظار و رفتار مبتنی بر تعهد و مسئولیت

یکی از آثار مهم انتظار، ایجاد روح تعهد و مسئولیت در افراد است. منتظران راستین، وظیفه

دارند که علاوه بر اصلاح رفتار خویش، نسبت به رفتار دیگران نیز احساس مسؤولیت کنند و در اصلاح رفتار دیگران نیز بکوشند؛ زیرا برنامه عظیم ظهور و حکومت جهانی که انتظارش را می‌کشند، تنها یک برنامه فردی نیست؛ بلکه برنامه‌ای است که کار باید به صورت دسته جمعی و همگانی باشد؛ کوشش‌ها و تلاش‌ها باید هماهنگ گردد و عمق و وسعت این هماهنگی باید به عظمت همان برنامه انقلاب جهانی باشد که انتظار آن را دارند و رفتار فردی و اجتماعی متناسب با آن تنظیم شود. «در یک میدان وسیع مبارزه دسته جمعی هیچ فردی نمی‌تواند از حال دیگران غافل بماند؛ بلکه موظف است هر نقطه ضعفی را در هر کجا ببیند اصلاح کند؛ و هر موضع آسیب‌پذیری را ترمیم نماید؛ و هر قسمت ضعیف و ناتوانی را تقویت کند؛ زیرا بدون شرکت فعالانه و هماهنگ تمام مبارزین، پیاده کردن چنان برنامه‌ای امکان‌پذیر نیست. بنابراین منتظران واقعی علاوه بر این‌که به اصلاح خویش می‌کوشند، وظیفه خود می‌دانند که دیگران را نیز اصلاح کنند» (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶: ۱۰۳).

ج) انتظار و رفتار مبتنی بر ایمان

یکی دیگر از آثار انتظار، استحکام ایمان در فرد منتظر است. زیرا باور به امام مهدی علیه السلام و انتظار ظهور وی هرگز بدون ایمان واقعی امکان‌پذیر نخواهد بود. خداوند آنان را که دارای رفتار برگرفته از ایمان باشد و سبک زندگی مؤمنانه را برگزیده‌اند و ملتزم به انجام عمل صالح در زندگی هستند، را وعده داده تا جانشین وی در زمین باشند (نور: ۵۵). بر طبق روایات، این آیه بر ظهور امام مهدی علیه السلام تطبیق داده شده است (طوسی، ۱۴۱۱: ۱۷۷). یعنی منتظران و یاران حضرت مهدی علیه السلام سبک زندگی‌شان به گونه‌ای باید باشد که از حیث باور و بینش، در درجه بالایی از ایمان قرار داشته باشند و از جهت رفتار، انجام عمل صالح را مدنظرشان قرار دهند و به آن اقدام کنند. و این دو در حقیقت بن‌مایه‌های اصلی رفتار منتظرانه را تشکیل می‌دهند. شاید حکمت آن به جهت نقشی که منتظران باید در فرایند تحقق ظهور ایفا نمایند، باشد. زیرا تحقق حکومت جهانی، هرگز بدون ایمان مستحکم که هر گونه ضعف و زیونی و ناتوانی را دور سازد و بدون اعمال صالحی که راه را برای اصلاح جهان بگشاید، امکان‌پذیر نخواهد بود؛ و آن‌ها که در انتظار چنین برنامه‌ای هستند هم باید سطح بینش و باور و ایمان خود را بالا ببرند و هم در رفتار فردی و اجتماعی به گونه‌ای باشند که برای انجام عمل صالح تلاش کنند و در اصلاح اعمال خویش بکوشند. تنها این چنین‌الگویی از رفتار منتظرانه است که می‌تواند در فرایند ظهور نقش داشته باشد و نوید شرکت در حکومت جهانی امام را به خود بدهد، نه آن‌ها که

رفتارشان ظالمانه است و از ایمان و عمل صالح بیگانه‌اند، و نه افراد ترسو و زبونی که بر اثر ضعف ایمان از همه چیز می‌ترسند، و نه افراد سست و بی‌حالی که دست روی دست گذاشته و در برابر مفسد محیط و جامعه‌شان سکوت اختیار می‌کنند و کمترین تلاش و کوششی در راه مبارزه با فساد ندارند.

د) انتظار و اصلاح و تغییر رفتار بر محور تقوا

از آن جایی که منتظران خود را منتسب به امام زمان علیه السلام می‌دانند؛ به این نتیجه می‌رسند که در پیروی از آن حضرت پیش قدم باشند و الگوی رفتاری و اخلاقی و معنوی خود را امام زمان علیه السلام قرار می‌دهند. از آثار این الگو گرفتن این است که آنان در رفتار فردی و اجتماعی بر طبق خواست امام زمان علیه السلام حرکت کنند و مسیر زندگی خویش را بر اساس آن تنظیم نمایند. از طرفی چون خواست امام زمان علیه السلام بر طبق خواست خداوند است و بر محور آن می‌چرخد و غیر از آن نیست، رفتار منتظران نیز متأثر از اوامر و نواهی الهی و بر محور رضایت مندی خداوند خواهد بود و بر مدار اوامر و نواهی الهی خواهد چرخید. مداومت آنان بر این امر موجب می‌شود تا ورع و پرهیزکاری در رفتارشان متجلی شود. در روایاتی که اوصاف منتظران و یاران امام مهدی علیه السلام را یادآوری کرده‌اند به این نکته نیز اشاره شده است. امام صادق علیه السلام (علیه السلام) از جمله اوصاف یاران امام مهدی علیه السلام را پرهیزگاری و تقوای الهی دانسته و خُلق نیکو را سفارش نموده است: «(نعمانی، ۱۴۲۲: ۲۰۰). و در این راستا حفظ تقوا و دین داری از سوی ائمه علیهم السلام به‌عنوان وظیفه مردم در زمان غیبت حضرت مهدی علیه السلام معرفی شده است. یکی از اصحاب امام صادق علیه السلام می‌گوید: خدمت امام صادق علیه السلام نشسته بودیم، آن حضرت به ما فرمودند: «برای صاحب الامر غیبتی است، هر کسی باید از خدا پروا کند و تقوا پیشه نماید، و به دین خود بچسبد و آن را حفظ کند» (کلینی، ۱۳۶۷: ج ۱، ۳۳۵-۳۳۶). از این منظر تلاش برای نهادینه سازی این ویژگی در رفتار منتظران، وظیفه‌ای دینی و الهی است که باید مورد توجه قرار گیرد.

ه) انتظار و اصلاح و تغییر رفتار بر محور صبر و پایداری

یکی دیگر از ویژگی‌های اخلاقی و رفتاری منتظران صبر و مقاومت در برابر سختی‌ها و دشمنان معرفی شده است. زیرا کسی که در انتظار چیزی است و تحقق آن را حتمی می‌داند؛ همین یقین موجب خواهد شد رفتار او متحول شود و او را در مقابل موانع و مشکلات، به صبر و پایداری دعوت نماید؛ و به همین جهت لازم است منتظران از صبر و استقامت بیشتری برخوردار باشند. در آیات و روایات نیز به اهمیت صبر و پایداری در برابر دشمنان، اشاره شده

است. خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «ای کسانی که ایمان آوردید (در برابر مشکلات و سختی‌ها و ناملایمات) استقامت کنید و در برابر دشمنان (نیز) پایدار باشید و از مرزهای خود، مراقبت کنید و از خدا بپرهیزید، شاید رستگار شوید» (آل عمران: ۲۰۰). در روایت منقول از رسول گرامی اسلام ﷺ بین انتظار و صبر ملازمه برقرار شده است. (القضاعی، ۱۴۰۵: ج ۲، ۶۲). در منابع شیعی نیز بر این مطلب تصریح شده است. امام باقر علیه السلام در تبیین این آیه می‌فرماید: «صبر کنید بر انجام واجبات الهی و پایداری کنید در برابر دشمنان و مراقب امام‌تان (که به انتظارش هستید) باشید» (نعمانی، ۱۴۲۲: ۱۹۹). بنابراین در زمان غیبت نیز بر منتظرین لازم است تا برای پیش برد اهداف عظیم آماده سازی زمینه برای ظهور، رفتار صابانه را در پیش گیرند و به آن پایبند باشند.

کارکرد در تغییر و اصلاح رفتار فردی و اجتماعی بر محور باور به مهدویت بر اساس دیدگاه شیعه امامیه

گفته شد باور به مهدویت اعتقادی اسلامی است و به فرقه خاصی اختصاص ندارد؛ اما این باور در رویکرد شیعه امامیه از ویژگی‌هایی برخوردار است که در مذاهب دیگر کمتر بدان توجه شده است. اینک به برخی از آن خصوصیات که به عنوان راهکار برای تغییر و اصلاح رفتار فردی و اجتماعی می‌توانند نقش داشته باشند اشاره می‌شود. مهم‌ترین این راهکارها عبارتند از:

۱. شکل‌گیری رفتارهای فردی و اجتماعی بر محور یقین به وجود حجت خدا در زمین

به اعتقاد امامیه به اقتضای لطف و حکمت الهی مردم در هیچ زمانی بی‌راهنما نباید باشند؛ گرچه مصداق راهنمای الهی در قالب نبوت با خاتمیت پایان یافته است، اما مصداق راهنمای الهی در قالب امامت همچنان موجود است. زیرا در غیر این صورت نقض غرض لازم می‌آید و نقض غرض بر خدای حکیم قبیح است. به باور شیعه امامیه مصداق و فرد حجت الهی و خلیفه و جانشین پیامبر صلی الله علیه و آله دوازده نفرند (الاثمه الاثنی عشر) و آخرین‌شان حضرت مهدی علیه السلام است که در حال غیبت به سر می‌برد. با توجه به اهمیت این مطلب در روایات به نقش و جایگاه «حجت الهی» در زمین توجه ویژه شده و بر اهمیت حضور امام به عنوان «حجت الهی» تأکید گردیده است. واژه «حجت» در احادیث و روایات بسیاری آمده و در کتب حدیثی شیعه از قدیم الایام به این مبحث توجه ویژه‌ای شده به طوری که می‌توان گفت روایات در این زمینه در حد تواتر است. امام زین‌العابدین علیه السلام در ارتباط با جایگاه و منزلت «امام و حجت الهی» می‌فرماید:

«ما پیشوایان مسلمین و حجت‌های خداوند بر اهل عالم هستیم ... ما موجب امان و آسایش مردم در روی زمینیم ... از آن روزی که خداوند آدم را آفرید زمین خالی از حجت نیست و تا روز قیامت از حجت خدا خالی نخواهد بود» (صدوق، ۱۳۵۹: ج ۱، ۲۰۴). امام باقر علیه السلام با تأکید بر نقش حجت الهی در زمین، می‌فرماید: «خداوند ما را حجت در زمین و امان برای اهل آن قرار داده است» (همان، ج ۱، ۲۰۴). امام صادق علیه السلام نیز ضرورت وجود حجت الهی در جهان را مورد تأکید خویش قرار داده و در این باره می‌فرماید: «حجت الهی پیش از خلق و با خلق و بعد از خلق وجود دارد» (کلینی، ۱۳۶۷: ج ۱، ۱۷۷). امام رضا علیه السلام وجود تکوینی حجت الهی را برای قرار زمین لازم دانسته و در این زمینه می‌فرماید: «اگر يك روز زمین بدون حجت باقی باشد، اهلس را فرو خواهد برد همان‌گونه که دریا اشیا را در خود فرو می‌برد» (صدوق، ۱۳۵۹: ج ۱، ۲۰۲). یکی از اصحاب امام رضا علیه السلام می‌گوید از آن حضرت پرسیدم که آیا زمین از حجت الهی خالی می‌ماند؟ امام فرمودند: «اگر يك چشم بر هم زدن زمین از حجت الهی خالی باشد، اهلس را در خود فرو خواهد برد» (همان، ج ۱، ۲۰۴). از امام باقر علیه السلام نیز در این زمینه نقل شده است که آن حضرت فرمودند: «خداوند ما را حجت در زمین قرار داده و وسیله امان زمین برای اهل آن گردانیده است تا در میان ایشان باشیم در امانند و زمین آنها را در کام خود فرو نخواهد برد» (همان، ج ۱، ۳۸۹). گرچه واژه «حجت» در لغت به معنای دلیل و راهنما آمده است. اما با توجه به موارد استعمال آن در روایات یاد شده، می‌توان از آن معنای فواید تکوینی و وساطت در جود و فیض الهی را نیز نتیجه گرفت. بنابراین دو نوع فایده بر وجود امام مترتب است: اول: فایده ظاهری و تشریحی دوم: فایده باطنی و تکوینی، گرچه فیض تکوینی حجت الهی همواره بر جهان و بر زندگی انسان‌ها ساری و جاری است؛ اما جهت دهی زندگی در این مسیر و توجه به آن و ترسیم مسیر زندگی در جهت خواست حجت الهی، می‌تواند در موفقیت و کمال بشریت مؤثر باشد. با این وصف باور به مهدویت قادر است رفتار فردی و اجتماعی را بر محور یقین به وجود حجت خدا تنظیم و اصلاح نماید بر طبق آن افراد حضور امام زمان علیه السلام را در زندگی خویش احساس خواهند نمود و موجب تغییر و اصلاح رفتار فردی و اجتماعی خواهد شد.

۲. شکل‌گیری رفتارهای فردی و اجتماعی بر محور نظارت امام مهدی علیه السلام بر زندگی، از طریق

عرضه اعمال مردم بر امام

یکی دیگر از راهکارهای باور به مهدویت برای اصلاح و تغییر در رفتار فردی و اجتماعی، باور به نظارت امام زمان علیه السلام بر زندگی است. بر پایه باور پیروان مکتب اهل بیت علیهم السلام، اعمال مردم هر از چند گاهی بر پیامبر صلی الله علیه و آله و ائمه علیهم السلام عرضه می‌شود و آنان از اعمال همه امت آگاه‌اند، یعنی

خداوند از طرق خاصی آگاهی بر اعمال امت را به آن‌ها تعلیم داده است. در روایات بسیاری نیز به این مطلب تصریح و تأکید شده است. از امام صادق علیه السلام در این زمینه نقل شده: «تمام اعمال مردم هر روز صبح به پیامبر صلی الله علیه و آله عرضه می‌شود، اعمال نیکان و بدان، بنابراین مراقب باشید و این مفهوم گفتار خداوند است که می‌فرماید:

خدا و پیامبرش و مؤمنان، عمل شما را می‌بینند (توبه: ۱۰۵). امام به این آیه اشاره نمود و سکوت کرد (کلینی، ۱۳۶۷: ج ۱، ۲۱۹).

در روایت دیگری از امام رضا علیه السلام نقل شده که شخصی به ایشان گفت برای من و خانواده‌ام دعا کنید، آن حضرت در پاسخ فرمودند:

مگر من دعا نمی‌کنم؟ به خدا سوگند، اعمال شما هر شب و روز بر من عرضه می‌شود. آن شخص می‌گوید این سخن بر من گران آمد، امام متوجه شد و به من فرمودند: آیا کتاب خداوند عزوجل را نخوانده‌ای که می‌گوید: عمل کنید، خدا و پیامبرش و مؤمنان، عمل شما را می‌بینند به خدا سوگند منظور از مؤمنان علی بن ابی طالب علیه السلام و امامان دیگر از فرزندان او) می‌باشد (کلینی، ۱۳۶۷: ج ۱، ۲۱۹).

بنابراین پذیرش عرضه اعمال بر امام زمان علیه السلام یکی از عوامل مهم در تهذیب نفس و خودسازی به شمار می‌رود. اگر این نگاه در زندگی فردی و اجتماعی حاکم باشد و به عنوان یک ارزش تلقی گردد آن وقت آثار مهمی را از خود بر جای می‌گذارد و از این راه می‌تواند در شکل‌گیری و اصلاح و تغییر رفتار فردی و اجتماعی و در تحول اخلاقی و معنوی جامعه تأثیر گذار باشد و از این جهت می‌تواند الگوی مناسبی از سبک زندگی مهدوی را به نمایش بگذارد.

ج) شکل‌گیری رفتارهایی بر محور محبت به اولیای الهی

در نظام تربیتی اسلام، دوستی و محبت به اولیای الهی از ارزش بسیاری برخوردار می‌باشد؛ محبت در لغت به معنی میل نفس به چیزی را گویند (طریحی، ۱۳۷۵: ج ۲، ۳۲) و در روایات نیز بر آن تأکید زیادی رفته تا جایی که گفته شده محبت با ذات دین عجین شده و دین غیر از حب چیز دیگری نیست (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۸، ۸۰). اسباب محبت یا به خاطر حسن ذاتی اشیا است و یا به جهت حسن ظاهری شان و یا به علت حسن عقلی آنهاست (ملا صالح مازندرانی، ۱۳۸۳: ج ۱، ۷۳-۷۴). یکی از ارزش‌های برآمده از شناخت امام زمان علیه السلام، بر انگیخته شدن روح محبت و عشق به او، در مردم است. بنابراین لازم است با ایجاد فضای مناسب در جامعه منتظر اعم از خانه و بیرون خانه، از دوران کودکی به این امر توجه جدی شود و روح محبت، علقه، دل‌باختگی و ارتباط قلبی با امام عصر علیه السلام در ذهن و فکر کودک تزریق

شود و رفتارهای فردی و اجتماعی مطابق با آن شکل گیرد. در شکل دهی رفتارها با معیار نامبرده، نهاد خانواده نقش اساسی دارد. زیرا وقتی فرزندان، عشق سرشار والدین به امام زمان علیه السلام را مشاهده کنند در رفتار آنان تأثیر خواهد گذاشت و از آنها شخصیتی محب و عاشق امام زمان علیه السلام خواهد ساخت؛ و آن نیز موجب تغییر و اصلاح رفتارهای فردی و اجتماعی خواهد شد و سبک زندگی بر مدار محبت نسبت به ولی الهی شکل خواهد گرفت.

د) شکل‌گیری رفتارهای فردی و اجتماعی بر محور ویژگی‌های زمینه‌سازان ظهور

گرچه ظهور باید با طی فرایندی صورت گیرد؛ چنان‌چه در روایتی بدان اشاره شده که «برای ظهور زمانی است که به آن منتهی می‌شود» (کلینی، ۱۳۶۷: ج ۲، ۲۴۵). اما این امر هرگز با آمادگی و زمینه‌سازی برای ظهور منافات ندارد. مراد از زمینه‌سازی برای ظهور، این است که در تک‌تک افراد و در مجموع در جامعه، زمینه‌ها، مقدمات و شرایط لازم برای تحقق ظهور ایجاد شود. در زمینه‌سازی برای ظهور نیز هدف این است که با ایجاد آمادگی در مردم در ابعاد مختلف معرفتی و اخلاقی و رفتاری، تربیت لازم را پیدا کنند و از این طریق راه رسیدن به ظهور هموار خواهد شد. یعنی همواره لازم است در منتظران رفتارهایی شکل بگیرد که به عنوان یاران امام زمان علیه السلام در جامعه حضور فعالی داشته باشند؛ تا هر وقت ظهور محقق شد، آنان برای یاری امام به وی ملحق شوند. قهرا برای پرورش چنین افرادی زمینه‌سازی، آمادگی و رفتار متناسب با باور به مهدویت لازم است؛ از روایات نیز می‌توان بر این مطلب شاهد آورد. بر طبق روایتی جابر جعفی می‌گوید:

به امام محمد باقر علیه السلام عرض کردم: فرج شما کی خواهد بود؟ فرمود: هیهات! هیهات! فرج ما تحقق نمی‌پذیرد مگر این که شما آزمایش شوید! و سه بار این جمله را فرمود، تا آلودگی برطرف شود و پاکی بماند (طوسی، ۱۴۱۱: ۳۳۹).

در روایت دیگری نیز امام باقر علیه السلام با تأکید بر اصلاح رفتار منتظران بر پایه تهذیب و خودسازی می‌فرماید:

ای گروه شیعه! شما همچون سرمه‌ای که به چشم می‌کشند خالص می‌شوید (همان، ۳۳۹).

واضح است لازمه برطرف شدن آلودگی از مردم، علاوه بر ارتقای سطح معارف، اصلاح و تغییر رفتار بر پایه تربیت اخلاقی و تهذیب نفس است. بنابراین توجه به ویژگی‌های زمینه‌سازان موجب خواهد شد تا رفتار فردی و اجتماعی اصلاح شود و

رفتاری متناسب با ظهور در منتظران شکل خواهد گرفت. در حقیقت بین زمینه‌سازی و شکل‌گیری رفتار فردی و اجتماعی متناسب با آن، ملازمه وجود دارد یعنی هرچه در رفتار مردم تحول مثبت ایجاد شود به همان میزان نیز آمادگی برای ظهور بیشتر خواهد شد و هرچه بر میزان آمادگی برای ظهور افزوده شود این نشان‌دهنده تغییر در رفتار فردی و اجتماعی است. با عنایت به وجود چنین ملازمه‌ای از روایات می‌توان استفاده کرد که آمادگی برای ظهور و زمینه‌سازی برای آن، امری لازم و ضروری است. شاید توجه به این نکته بوده که در روایات به ویژگی‌های مختلف، اخلاقی، عبادی و... منتظران اشاره شده که التزام به این ویژگی‌ها در رفتارهای آنان تغییر ایجاد خواهد نمود و موجب اصلاح آنها خواهد شد.

هـ) شکل‌گیری رفتارهایی مبتنی بر ویژگی‌های اخلاقی منتظران

اعتقاد به مهدویت و باور به ظهور امام مهدی علیه السلام، منتظران به تبع آن جامعه را تحت تأثیر خویش قرار می‌دهد و موجب تحکیم و تعالی ارزش‌ها و هنجارهای اخلاقی و به تبع آن موجب بروز رفتارهایی خواهد شد که در آمادگی منتظران دارای تأثیر است. «انتظار يك مصلح جهانی به معنای آماده باش کامل فکری و اخلاقی، مادی و معنوی برای اصلاح همه جهان است. چنین آماده باشی بسیار سازنده است. برای تحقق بخشیدن به چنین انقلابی مردانی بسیار بزرگ و مصمم و بسیار نیرومند و شکست‌ناپذیر، فوق‌العاده پاک و بلندنظر کاملاً آماده و دارای بینش عمیق لازم است. و خودسازی برای چنین هدفی مستلزم به کار بستن عمیق‌ترین برنامه‌های اخلاقی و فکری و اجتماعی است، این است معنای انتظار واقعی» (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶: ۱۰۲-۱۰۳). بنابراین اعتقاد به امامت و باور به ظهور امام مهدی علیه السلام می‌تواند در اصلاح رفتار منتظران مؤثر باشد و از یکایک آنان نیروهای زبده، لایق، و باتقوایی بسازد که با رفتارهای متناسب با آن، منتظران همواره خود را آماده دفاع از آرمان‌ها و اهداف امام زمان علیه السلام نگه می‌دارند. «انتظار يك مصلح جهانی به معنای آماده باش کامل فکری و اخلاقی، مادی و معنوی برای اصلاح همه جهان است. چنین آماده باشی بسیار سازنده است. برای تحقق بخشیدن به چنین انقلابی مردانی بسیار بزرگ و مصمم و بسیار نیرومند و شکست‌ناپذیر، فوق‌العاده پاک و بلندنظر کاملاً آماده و دارای بینش عمیق لازم است. و خودسازی برای چنین هدفی مستلزم به کار بستن عمیق‌ترین برنامه‌های اخلاقی و فکری و اجتماعی است، این است معنای انتظار واقعی» (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶: ۱۰۲-۱۰۳).

و) شکل‌گیری رفتارهایی مبتنی بر عقلانیت و خردورزی

برخورداری از عقلانیت و خردورزی یکی دیگر از ویژگی‌های منتظران است. این مطلب در روایات نیز مورد تأکید قرار گرفته است. امام سجاد علیه السلام در این باره به ابو خالد فرمودند: «ای ابا خالد! مردم زمان غیبت آن امام، که معتقد به امامت و منتظر ظهور او هستند از مردم هر زمانی برترند، زیرا خدای تعالی عقل و فهم و معرفتی به آن‌ها عطا فرموده است که غیبت نزد آنان به منزله مشاهده است و آنان را در آن زمان به مانند مجاهدین پیش روی رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم که با شمشیر به جهاد برخاسته‌اند قرار داده است، آنان مخلصان حقیقی و شیعیان راستین ما و داعیان به دین خدای تعالی در نهان و آشکارند» (صدوق، ۱۳۵۹: ج ۱، ۳۲۰). بر طبق این روایت حرکت بر اساس عقلانیت در منتظران ریشه می‌دواند و در رفتارهای آنان تغییر ایجاد می‌کند و موجب اصلاح آنها می‌شود.

ز) شکل‌گیری رفتارهایی مبتنی بر تحکیم و تقویت بصیرت و بینش سیاسی و اجتماعی

آگاهی و بصیرت سیاسی عنصر مهمی برای شناخت جریان‌ها و باطل، و ابزار لازمی برای تحلیل رویدادها و حوادث است. بنابراین آگاهی و بصیرت و بینش سیاسی و اجتماعی لازم را یکی دیگر از ویژگی‌های منتظران می‌توان به‌شمار آورد. این امر در منابع و متون دینی مورد تأکید فراوان قرار داده شده است. امام صادق علیه السلام در وصف یاران امام مهدی علیه السلام، آن‌ها را به چراغ و قندیل تشبیه کرده که موجب روشنی محیط پیرامون می‌شوند، و در این باره می‌فرمایند: «گویی دل‌های آنان مشعل نورانی است» (مجلسی، ۱۴۰۳: ج ۵۲، ۳۰۸). یعنی یاران امام زمان علیه السلام و منتظران ایشان از چنان بصیرتی برخوردارند که علاوه بر این که رفتارشان متناسب با آن تنظیم می‌شود؛ در اصلاح و تغییر رفتار افراد مختلف جامعه نیز تأثیرگذارند و بصیرت و آگاهی آحاد جامعه را نیز فراهم می‌آورند. گرچه ویژگی یاد شده مرتبط با یاران خاص امام است، اما این یاران به تدریج در جامعه منتظر و قبل از ظهور، تربیت خواهند شد و خود از منتظرین محسوب می‌شوند. پس رفتار فردی و اجتماعی جامعه منتظر متأثر از بصیرت و بینش ساسی و اجتماعی منتظران خواهد بود و از این جهت می‌تواند رفتارهای منطبق با آن را پیشنهاد نماید.

از این ویژگی‌ها می‌توان نتیجه گرفت که لازم است جامعه منتظر، از نظر اصلاح و تغییر رفتارهای فردی و اجتماعی به گونه‌ای باشد که بتواند آن را در جامعه نهادینه کند و ظرفیت و استعداد پرورش یاران منتظر را در خود به وجود آورد. زیرا با توجه به این که ظهور امام عصر علیه السلام امر غیبی و به تعبیر روایات اسلامی ناگهانی است؛ پس لازم است جامعه منتظر همواره آمادگی

خود را درباره تربیت منتظران با ویژگی‌های یاد شده، حفظ نماید.

نتیجه‌گیری

باور به مهدویت می‌تواند در زمینه‌های گوناگون اعتقادی، اخلاقی، تربیتی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و... کارکردهایی داشته باشد؛ و در تغییر رفتارهای فردی و اجتماعی مؤثر باشد. مهم‌ترین کارکردهای مهدویت در اصلاح و تغییر رفتارهای فردی و اجتماعی در سه حوزه ذیل مورد بررسی قرار داده شد:

۱. برون دینی با تأکید بر باور مشترک ادیان در منجی موعود؛ مهم‌ترین راهکارهای باور به منجی موعود در تغییر و اصلاح رفتارهای فردی و اجتماعی عبارتند از: الف) ایجاد هویت مشترک بین پیروان ادیان و مذاهب؛ ب) ایجاد ارزش‌های مشترک بین پیروان ادیان و مذاهب؛ ج) ایجاد نظام هنجارهای مشترک.

۲. درون دینی با تأکید بر باور مشترک پیروان مذاهب اسلامی در مهدویت؛ مهم‌ترین راهکارهای باور به مهدویت اسلامی در تغییر و اصلاح رفتارهای فردی و اجتماعی عبارتند از: الف) انتظار و رفتار مبتنی بر امید؛ ب) انتظار و رفتار مبتنی بر تعهد و مسؤولیت؛ ج) انتظار و رفتار مبتنی بر ایمان؛ د) انتظار و اصلاح و تغییر رفتار بر محور تقوا؛ ه) انتظار و اصلاح و تغییر رفتار بر محور صبر و پایداری.

۳. درون مذهبی با تأکید بر باور شیعه امامیه درباره مهدویت؛ مهم‌ترین راهکارهای باور به مهدویت شیعی در تغییر و اصلاح رفتارهای فردی و اجتماعی عبارتند از: الف) شکل‌گیری رفتارهایی مبتنی بر باور به آموزه امامت؛ ب) شکل‌گیری رفتار فردی و اجتماعی بر محور نظارت امام مهدی علیه السلام بر زندگی، از طریق عرضه اعمال مردم بر امام؛ ج) شکل‌گیری رفتار فردی و اجتماعی بر محور ویژگی‌های زمینه‌سازان ظهور؛ د) شکل‌گیری رفتارهایی بر محور محبت به اولیای الهی به خصوص امام زمان علیه السلام.

منابع

قرآن کریم

- ابن منظور، محمد بن مکرم، *لسان العرب*، بیروت، دار صادر، سوم، ۱۴۱۴ق.
- باتامور، توماس برتون (تی. بی. بی.)، *جامعه شناسی سیاسی*، ترجمه: منوچهر صبوری کاشانی، تهران، نشر مؤسسه کیهان، چهارم، ۱۳۷۲.
- بحرانی، هاشم بن سلمان، *البرهان فی تفسیر القرآن*، قم، مؤسسه بعثت، اول، ۱۳۷۴.
- بخاری، محمد بن اسماعیل، *صحیح البخاری*، مصر، وزارة الاوقاف، دوم، ۱۴۱۰.
- بهروزی لک، غلامرضا، *سیاست و مهدویت*، قم، مؤسسه آینده روشن، اول، ۱۳۸۴.
- الترمذی، محمد بن عیسی، *سنن الترمذی*، بیروت، دارالفکر، ۱۴۰۳ق.
- توسلی، غلامعباس، *نظریه های جامعه شناسی*، تهران، انتشارات سمت، سیزدهم، ۱۳۸۶.
- التویجری، حمود بن عبدالله، *الاحتجاج بالاثر علی من انکر المهدی المنتظر*، ریاض، الرئاسة العامة لادارات البحوث العلمیه، ۱۴۰۳ق.
- جمعی از نویسندگان، *مهدویت و آینده پژوهی*، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، اول، ۱۳۹۲.
- حیییم، سلیمان، *فرهنگ فارسی حیییم*، تهران، فرهنگ معاصر، اول، ۱۳۸۷.
- راشد محصل، محمد تقی، *نجات بخشی در ادیان*، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی، دوم، ۱۳۸۱.
- شایان مهر، علیرضا؛ *دائرة المعارف تطبیقی علوم اجتماعی*، تهران، کیهان، اول، ۱۳۷۷.
- شعاری نژاد، علی اکبر؛ *فرهنگ علوم رفتاری*، تهران، سپهر، ۱۳۶۴.
- صادقی تهرانی، محمد، *بشارات عهدین*، قم، شکرانه، ۱۳۹۲.
- صالحی امیری، سیدرضا، *امنیت اجتماعی*، تهران، مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام، اول، ۱۳۹۲.
- صدوق، محمد بن علی بن بابویه، *الامالی*، تهران، کتابچی، ششم، ۱۳۷۶.
- —، *کمال الدین و تمام النعمه*، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۵۹.
- صفار، محمد بن حسن، *بصائر الدرجات فی فضائل آل محمد علیهم السلام*، قم، مکتبه آیت الله مرعشی، دوم، ۱۴۰۴ق.
- طریحی، فخرالدین، *مجمع البحرين*، تهران، مرتضوی، سوم، ۱۳۷۵.
- طوسی، محمد بن الحسن، *الغیبه*، قم، دارالمعارف الإسلامیه، اول، ۱۴۱۱.

- کاویانی، محمد، سبک زندگی اسلامی و آزارسنجش آن، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، اول، ۱۳۹۱.
- کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران، دارالکتب الاسلامیه، سوم، ۱۳۶۷.
- کورانی، علی، معجم الاحادیث الامام المهدی علیه السلام، قم، مسجد جمکران، دوم، ۱۴۲۸.
- کوئن، بروس؛ درآمدی به جامعه‌شناسی، محسن ثلاثی، تهران، توتیا، ۱۳۸۳.
- گی روشه، مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی عمومی، ترجمه: هما زنجانی‌زاده، تهران، انتشارات سمت، پنجم، ۱۳۸۹.
- مازندرانی، محمد صالح، شرح الکافی، تهران، دارالکتب الاسلامیه، اول، ۱۳۸۲ق.
- مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، تحقیق: یحیی العابدی، بیروت، مؤسسه الوفاء، دوم، ۱۴۰۳.
- محرابی، علیرضا، بررسی و تبیین مبانی و مؤلفه‌های انسجام ملی، تهران، پژوهشکده تحقیقات استراتژیک، اول، ۱۳۸۷.
- مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، تهران، صدرا، ششم، ۱۳۹۵.
- معین، محمد، فرهنگ فارسی، تهران، امیرکبیر، هفتم، ۱۳۶۴.
- مفید، محمد بن محمد، الارشاد فی معرفه حجج الله علی العباد، قم، دارالمفید، اول، ۱۳۷۲.
- مکارم شیرازی، ناصر، حکومت جهانی مهدی علیه السلام، قم، نسل جوان، پنجم، ۱۳۸۶.
- موسوی اصفهانی، محمد تقی، مکیال المکارم، قم، مؤسسه الامام المهدی علیه السلام، پنجم، ۱۴۲۸ق.
- نظری، عبدالله، انسجام اجتماعی از منظر قرآن کریم، دوفصل‌نامه: پژوهش‌های میان‌رشته‌ای قرآن کریم، شماره ۵، سال دوم، پاییز و زمستان، ۱۳۹۰.
- نعمانی، محمد بن ابراهیم، الغیبه، تحقیق: فارس حسون کریم، قم، انوار الهدی، اول، ۱۴۲۲ق.
- نعمت‌اللهی، زهرا، بررسی عوامل مؤثر بر سرمایه اجتماعی، فصل‌نامه علمی پژوهشی: مدیریت نظامی، شماره ۵۰، سال سیزدهم، تابستان ۱۳۹۲.